

NAGY JENŐ

NÉPRAJZ ÉS NYELVTUDOMÁNY

1. A tudományos vizsgálódások során a kutatók egyebek közt arra törekszenek, hogy a tudományág sajátos eszközeivel és módszereivel elért eredmények mellett azokat a lehetőségeket is kihasználják, amelyek más tudományágakkal való kapcsolatteremtés révén termékenyítőleg hatnak: új módszerek alkalmazásával, új szemléletmód érvényesítésével gyümölcsöző vizsgálódásokat kezdeményeznek és újabb megállapításokhoz jutnak. Elég, ha csak a nyelvtudománynál maradunk és azokra a kapcsolatokra emlékeztetünk, amelyek évszázadunkban a nyelvészetnek a szociológiával (szociolingvisztika), a lélektanral (pszicholingvisztika), a matematikával (matematikai nyelvészet) és nem utolsósorban a néprajzzal (etnolingvisztika) kialakultak.

E tudományok közti kapcsolatok közül a legrégebbi a nyelvészet és a néprajz között szövődött. Az anyagi és szellemi világ két megnyilvánulási formája: a dolgok és a szavak szorosan összefüggnek egymással. A tárgyakat, életünk egyes jelenségeit, az elvont fogalmakat nyelvi jelekkel jelöljük, hogy a jelekből kialakított szó és a vele alkotott mondat gondolataink kifejezőjévé, az egymás közti érintkezés nyelvi eszközévé válják. De ugyanezt állapíthatjuk meg, ha az összefüggést a nyelv oldaláról szemléljük: sok nyelvi, fogalmi, szókincsbeli megállapítás az érzékelhető valóság ismeretét föltételezi. A művelődéstörténet kutatója az anyagi valóság eredetének és egy közösség életében betöltött szerepének: feltűnésének vagy eltűnésének körülményeit sokszor csak nyelvi bizonyítékok segítségével állapíthatja meg. A nyelvtörténet, különösen a szótörténet kutatója előtt viszont e fogalmak tárgyi hátterének feltárása s ezzel együtt a mindenkori társadalmi életforma bemutatása éppoly fontos feladat, mint bármilyen más jelenség: a nyelv alakulásának, fejlődésének, egyes nyelvi jelenségek állapotának, megletének vagy elhalásának stb. vizsgálata.

A két tudomány közti kapcsolatot ismerték fel és fejezték ki már a múlt század közepén a magyar művelődéstörténet kiváló kutatói, Kőváry László és Szilágyi Sándor, amikor az erdélyi magyar néprajzi csoportokról (Kalotaszeg, Torockó, Székelyföld) írt, a népi életforma különböző jelenségeit (lakodalom, viselet) tárgyaló közleményeikben¹ a leírás hitelességének és pontosságának fokozása végett a fogalmakat népi elnevezésükkel közölték. Ezt a törekvést Orbán Balázs valamivel később így foglalta szavakba: „Roppant gazdag Gyergyó és Csík tájszavakban is, melyeknek egy nagy gyűjteményét idecsatolandó valék, de amelyet a »Vadrózsák« érdemes szerkesztőjének adtam át, hogy ott illetékesebb helyen közölve, a már megkezdett székely szótárt kiegészítse.”² Néprajzi leírásaiban ő maga is mindig kiemelve közölte a népi elnevezéseket, kifejezéseket és szófordulatokat. Hasonló jelentőséget tulajdonított a két tudomány közti szoros kapcsolatnak a századvég kiváló néprajztudósa, Jankó János, aki néprajzi monográfiáiban³ a fogalmaknak nemcsak tájnyelvi elnevezéseit közölte, hanem szükségesnek tartotta kalotaszegi monográfiájába VI. részként Czucz János kalotaszentkirályi

igazgató-tanító *A kalotaszegi nyelvjárás* című tanulmányát is fölvenni, torockói kötetében pedig a torockói vasbányászat nyelvének legfontosabb szakszóit tartalmazó *Toroczkói bányászszótárt* állított össze.

A nyelvtudomány érdeklődése a szavak mögött rejlő anyagi világ iránt fokozottabb mértékben a múlt század 70-es éveiben jelentkezett, amikor a német nyelvtudományban újgrammatikus iskolának (Junggrammatiker) nevezett irányzat képviselői (W. Scherer, A. Leskien, K. Brugmann, H. Paul) E. Sievers hangfiziológiai vizsgálódásai alapján az egyéni beszédmód vizsgálatát tartották egyedül eredményre vezetőnek, és a természettudományos szemlélet hatása alatt a hangtörvények és egyes hangtani jelenségek kivétel nélküli érvényességét hirdették. E szemlélet képviselői ezen elv alapján akarták az akkoriban először alkalmazott nyelv földrajzi, vagyis az egyes nyelvi jelenségek területi (földrajzi) elterjedését vizsgáló módszer és tudományos kutatóeszköz: a nyelv atlasz segítségével a nyelvi jelenségek és a nyelvjárások határait megvonni. Kiderült azonban, hogy a nyelvjárási jelenségek a várt törvényszerűségeknél és szabályszerűségeknél jóval bonyolultabbak szabály- és törvényszerűség bennük csak kivételesen fordul elő, s megértésük, megmagyarázásuk több külső: történeti, társadalmi, gazdasági stb. tényező figyelembevételét teszi szükségessé.

Sokkal gyümölcsözőbb eredményeket értek el azok a kutatók, akik azt hangoztatták és igazolták, hogy a szavak vizsgálatában sohasem szabad szem előtt téveszteni a mögöttük rejlő anyagi világot, vagyis a szavakkal jelölt tárgyakat, fogalmakat. Előttük J. Grimm figyelmeztetése lebegett, aki akadémiai székfoglalójában a vizsgálódásaiban alkalmazott nyelvészeti szemléletéről így nyilatkozott: „Az a nyelvi bűvölet, amelyből én kiindulok és amelyet művelek, sohasem tudott oly módon megnyugtatni, hogy ne törekedtem volna mindig örömmel arra, hogy a szavaktól a dolgokhoz jussak. Én nemcsak házakat akartam építeni, hanem lakni is óhajtottam bennük.” A nyelvtudomány képviselői tudományos vizsgálódásaikban felhasználták ama rokontudományok eredményeit, amelyek a bennünket körülvevő tárgyi világ jelenségeivel foglalkoztak, elsősorban a néprajzot, a régészetet, a művelődés- és gazdaságtörténetet. Így terelődött a figyelem a szavak vizsgálatában a dolgokra, s alakult ki két német nyelvész, az összehasonlító R. Meringer és a romanista H. Schuchardt munkássága⁴ nyomán a „szavak és dolgok” (Wörter und Sachen)-módszer és vizsgálódási szemlélet. E szemlélet hívei kutatásaikkal a nyelvészeti néprajz alapjait rakták le, és szép eredményekkel kecsegtető vizsgálódások sorát nyitották meg.

Szerintük a nyelvtudomány az anyagi léttel foglalkozó tudományok közül a maga céljaira a legtöbbet a néprajz és az etnológia kellektárából használhat fel.⁵ Álláspontjuk helyességét és mindkét tudomány számára egyaránt gyümölcsöző voltát bizonyítják nemcsak azok a szótörténeti kutatások, amelyek egy-egy szó jelentésének tisztázása érdekében a teljes tárgyi (funkcionális, környezeti, társadalmi) háttér feltárására törekedtek, hanem azok a szókincs-monográfiák is, amelyek egy-egy néprajzi jelenség, népi foglalkozási ág leírásán, munkamenetének pontos és részletes bemutatásán kívül a nyelvtudomány igényeinek megfelelő hiteles rögzítésére is vállalkoztak.

Ennek a szemléletmódnak szerte a világon s így nálunk is akad-

tak hívei, munkásai. A bennünket közvetlenül érdeklő magyar tudományosságban⁶ Csúry Bálint nyelvészeti iskolája,⁷ a kolozsvári nyelvészek⁸ csoportja, vagyis Szabó T. Attila és tanítványai: Márton Gyula, Gálffy Mózes, Vöő István, Péntek János, Csák László, Bura László, ugyanakkor a romániai magyar néprajzkutatók⁹ többségének (Kós Károly, Molnár István, Nagy Jenő, Szentimrei Judit, Vámszer Géza, Tarisznyás Márton, Gazda Klára és mások) munkásságában e szemléletmód szintén érvényesült. Az említett nyelvészek egy népi foglalkozási ág vagy a népi életforma valamelyik jelenségének bemutatásakor nem elégedtek meg csak a nyelvi vonatkozások feltárásával, hanem ezzel együtt, a nyelvi jelenségek tisztázása végett, a dologi háttérrel is leírták, hogy ezáltal a szó jelentését, helyét, szerepét a nyelvi rendszerben megjelöljék.¹⁰ A néprajz művelői viszont arra törekedtek, hogy leírásaikban a jelenségeket, fogalmakat jelölő szavak, elnevezések alakjuk szerint is kifejezzék a bemutatott táj nyelvi arculatát, és nem egyszer a nyelvi formát hívták segítségül azért, hogy a tárgynak vagy jelenségnek a vidék népi életében betöltött helyét, szerepét helyesen értelmezhessek.¹¹

A két tudományszaktól megkövetelt szakszerű anyaggyűjtésre, a néprajzi és nyelvi anyag együttes feldolgozására mintaszerű példát nyújt Péntek János doktori értekezése.¹² Ebben a kalotaszegi népi hímzés szakszókincset gyűjtötte össze és dolgozta fel a lexikológiai kutatások újabb eredményeinek, módszereinek felhasználásával. Ilyen értelemben a hímzés olyan néprajzi leírását nyújtja, amely a nyelvi szempontú elemzésnek is alapot ad, a két módszer tehát szorosan összekapcsolódik benne. Eljárásával nemcsak a kalotaszegi hímzésre vonatkozó néprajzi ismereteinket tette teljesebbé, hanem először kísérelte meg egy foglalkozás lexikológiai vizsgálatát.

2. E rövid, a néprajz- és a nyelvtudomány közti kapcsolatokat csak nagy vonásokban vázolt elméleti fejtegetés után a következőkben azokra a fontosabb szempontokra hívjuk fel a figyelmet, amelyeket a néprajzi gyűjtés során¹³ a gyűjtőnek szem előtt kell tartania. Röviden arról is tájékoztatjuk az érdeklődőt: miként járjon el a néprajzi anyag lejegyzésekor, hogy gyűjtésében a vidékre vagy a falura jellemző nyelvjárási sajátosságok is visszatükröződjenek.

a) A gyűjtés a gyűjtő célkitűzése szerint kiterjedhet egy falu vagy táj anyagi és szellemi viszonyaira: tanulmányozhatja a népi műveltség tárgyi javait, a nép életformájával kapcsolatos foglalatosságokat, a hozzájuk kapcsolódó szokásokat (tárgyi néprajz, etnográfia); vizsgálhatja szellemi életének megnyilvánulásait (folklór), valamint a társas étellel, az esztendő jeles napjaival, az életfordulókkal (születés, házasság, halál) összefüggő jelenségeket, hagyományos megnyilatkozási formákat (társadalomnéprajz).

Bármelyik területet választja is, a gyűjtőnek munkája megkezdése előtt tájékozódnia kell a témára vonatkozó szakirodalomban,¹⁴ hogy tisztában legyen az előkerülő és sorra kerítendő kérdésekkel. Éppen ezért helyesen jár el, ha a vizsgált tárgykörre vonatkozó legfontosabb ismereteket kérdések formájában összeállítja és belőlük magának kérdőívet állít össze. A kérdőíves gyűjtésnek két előnye van. Először: biztosítja a rendszeres, jól átgondolt, a jelenség minden részletére kiterjedő anyag számbavételét, de ugyanakkor nem zárja ki a kérdezgetés közben elő-

bukkanó, a helyi viszonyokra jellemző új adatok rögzítését sem. Másodszer: lehetővé teszi, hogy ha a gyűjtő nemcsak egy, hanem több faluban gyűjt, következetesen dolgozzék és ezáltal biztosíthassa az anyagnak az összehasonlításához szükséges egységét.

A kérdések megfogalmazásáról itt csak általános megjegyzéseket tehetünk, s csak a legalapvetőbb követelményekre hívhatjuk fel a figyelmet, ugyanis mind a tárgyi, mind a szellemi és társadalomnéprajz különböző tárgyköreinek sajátos jellege más-más kérdezést és megfogalmazást igényel.¹⁵

A kérdőív összeállításakor arra kell törekednünk, hogy tartalmazza mindazokat a kérdéseket, amelyek a vizsgált tárgy, jelenség vagy szokás jellegzetes vonásaira, jegyeire (anyagának előállítása, készítéséhez használt eszközök, eljárások, díszítómódok stb.) általában és részleteikben is vonatkoznak, hogy ezekről bárki teljes és tiszta képet alkosthasson magának. Először tehát a legkisebb részletekig le kell írunk a tárgyakat és jelenségeket.

Leírásunkat rajzokkal, vázlatokkal, a megmunkálás egyes fozkozatait vagy a működést szemléltető ábraszorozatokkal stb., valamint fényképfelvételekkel egészítjük ki és tesszük szemléletessé, vigyázva a szerkezeti részek megfigyelésére és rögzítésére is.¹⁶ Ezzel kapcsolatban nyomtatékosan felhívjuk a gyűjtő figyelmét a rajzolás fontosságára, mégpedig úgy, hogy a kutatott témakörrel kapcsolatos tárgyakat közvetlenül természet után, a valóságnak megfelelően, a méretek feltüntetésével igyekezzék lerajzolni, még akkor is, ha rajzkészségét fogyatékosnak ítéli; még a kevésbé sikerült vázlatos rajz is többet mond a pusztá leírásnál. A régi házak, melléképületek, kutak, kapuk és kerítések, a telekbeosztás, a ház-alaprajz és berendezés, az edények, hímzés- és szőttesminták, viseletdarabok, a népi mesterség eszközeinek, mindenféle használati tárgynak lerajzolása egyaránt fontos. A fényképezés a tárgyak, a viselet, a népiéleti jelenségek, munkamozzanatok megörökítésére igen alkalmas. A tárgyakat, eszközöket lehetőleg használat, működés közben fényképezzük le, azonban vigyázzunk a képek hitelességére (környezet, öltözet, évszak stb.).

Tudnunk kell azt, hogy a néprajzi kutatás számára nagyon fontos annak ismerete, hogy egy-egy munkaeszköz, tárgy, szerszám (pl. a földművelésben használt henger, fogas borona, vetőgép), a hímzésben egy-egy motívum, az öltözetben egy-egy ruhadarab, a szokásvilágban egy-egy szokás stb. a kutatott helységben vagy vidéken mikor jelent meg, kik kezdték el, kik használták előbb, s használata mikor vált általánossá. Azt is meg kell tudni, hogy egy-egy eljárás, szokás mikor szűnt meg, egy eszköz vagy tárgy mikor ment ki használatból. Ha a gyűjtő nem is tud mindig pontos évszámokra hivatkozni, kellő körültekintéssel mindig megállapíthatja, hogy egy gazdasági eljárás, egy eszköz, ruhadarab használata, hímzésfajta az első világháború előtti években, az első világháború idején, a 20-as vagy a 30-as években vagy még újabban jött-e szokásba, terjedt el, illetőleg ment ki a használatból.

A pusztá leírással azonban nem elégedhetünk meg. Kérdéseink egy részének a vizsgált jelenség társadalmi vonatkozásaira: a közösség életében elfoglalt helyére, nemek és nemzedékek szerint betöltött szerepére, jellegére kell irányulnia. Mindezt nemcsak a vizsgált időszakra vo-

natkozólag, tehát szinkrón szemlélettel, hanem – amennyire a lehetőségek megengedik – fejlődéstörténeti, tehát diakrón szemlélettel kell elvégeznünk. A népkultúra történeti képződmény, tehát változik. Ezért kell kutatni a jelenségek, tárgyak, szokások korát, származását és változásait. A változásokat igyekezzék a gyűjtő időhöz kötni. Ne elégedjék meg az ilyen megjelöléssel, hogy „régén”, hanem próbálja a változásokat időrendben, lehetőleg évszamszerűen rögzíteni. A változandóságból következik, hogy nemcsak a régít kell gyűjteni. Ami ma új, az is régi lesz valamikor, s ami ma régi, valaha szintén új volt.

Vizsgálódásunk nem lenne teljes, ha kérdéseink egy része nem vonatkoznék a szomszédos vidékek, falvak hasonló jelenségeire, még akkor is, ha kutatásunk csak egy falura terjed ki. Nem szabad ugyanis megfélekednünk arról, hogy a néprajzi jelenségek közt földrajzilag nincs éles határvonal. Ezért meg kell figyelnünk azt is, hogy egy jelenségnek milyen kapcsolatai vannak a szomszédos területekkel, néprajzi tájakkal. Ily módon még jobban kidomborodnak az egy-egy közösségre, néprajzi tájra jellemző vonások, egyúttal azonban fény derül a népek, népcsoportok közötti interetnikus kapcsolatokra is. Ezekre a kérdésekre is elsősorban a helybeliektől várhatunk választ, mert ők ismerik a legjobban azt, hogy miben egyezik meg falujuk egyik-másik hagyománya, szokása a környező falvakéval, vagy tér el azokétól. Már csak azért is jó a kérdőíves módszer, mert ezzel biztosíthatjuk az összehasonlítás-hoz szükséges anyag egységét.

Szemléltetésképpen bemutatjuk a népviselet köréből a posztóruhadarabokra (szűr- és darócfélék) vonatkozó kérdőívet:

- A. *A gyűjtés helye.*
A gyűjtés ideje.
Az adatközlő neve, életkora, iskolázottsága, mestersége.
- B. *A ruhadarabok neve és névváltozataik.*
Honnan nyerik hozzájuk az anyagot?
Ki készíti el?
Az elkészítés módja (munkamenet, eszközök).
A ruhadarabok fajai (alkalmak szerint).
- C. *Ki szabja és varrja a ruhadarabokat? Honnan ered a mesterségbeli tudás? Hogyan végzik a szabást? A részek összeillesztését (méreteivel, mérési módok: arasszal, ujjal, tenyérral, madzaggal, centiméterrel)? Szerkezeti rajz: az egyes részek helyi elnevezése (a részeket a rajzon számozzuk, a számoknak megfelelő elnevezéseket – a helyi kiejtés szerint – oldalt írjuk).*
- D. *A ruhadarabok díszítése (a díszítés anyaga, módja nemenként, korosztályonként).*
- E. *Kik viselik (nemenként, korosztályonként)? Mi a különbség a férfi és női, az idősek és fiatalok öltözetdarabjai közt? Alkalmak szerinti különbség.*
- F. *Van-e különbség a szomszédos falvak, területek hasonló viseletdarabjaihoz viszonyítva? Ez miben áll?*
- G. *Az öregek vallomása szerint miben különbözött a vizsgált posztóruhadarabok viselete 50–60 évvel ezelőtt a maitól? Viseltek-e régén olyan posztóruhadarabokat, amelyek ma már hiányoznak? Miért maradt el ezek viselete (pl. nem volt hozzávaló anyag, vi-*

selete kényelmetlen volt stb.)? Ha változott formájában, mi vagy ki idézte elő a változást (a szabómester szerepe, a megrendelő ízlése, külső tényezők: katonaság, városi divat stb.)? A változás magával vonta-e más ruhadarabok elmaradását az öltözetből? Mit viseltek helyette?

H. A ruhadarabok viseletére vonatkozó történeti (forrásos) adatok, viseletükkel kapcsolatos szokások.

b) Szólnunk kell néhány szót a gyűjtés eredményessége és megbízhatósága szempontjából két igen lényeges tényezőről: a gyűjtő magatartásáról és az adatközlők kiválasztásáról. Könnyebb helyzetben van a gyűjtő akkor, ha saját falujában vagy olyan helyen gyűjt, ahol ismerik; ilyenkor közvetlenül kapcsolatba léphet az adatszolgáltatókkal. Ha viszont ismeretlenként kezd a gyűjtéshez, akkor jó, ha előbb a helyi vezetőkkel: a hatóság embereivel, a művelődés irányítóival (a művelődési otthon vezetője, tantestületi tagok stb.) ismerkedik meg és az ő segítségükkel veszi föl a kapcsolatot, mutatattja be magát az adatközlőknek.

Fontos tényező a gyűjtőmunka során az első benyomás: az a hatás, amelyet a gyűjtő megjelenése, egyénisége későbbi munkatársaira, az adatközlőkre tesz. Ezért sohasem szabad ajtóstul a házba rohannia. Ne akarjon senki a megismerkedés után öt perccel új ismerőseitől népmesét vagy balladát följegyezni, vagy akár a lakásbelső tárgyait leírni. Előbb beszélgessen el általános, közérdekű ügyekről vagy az illető egyéni dolgairól, s így igyekezzék megnyerni az adatközlő és a házbeliek rokonszenvét. Ehhez azonban elengedhetetlenül szükséges, hogy a gyűjtő a helyszínen, a természetes népi környezetben végezze a gyűjtőmunkát. Például egy falusi házban letelepedve kiindulhat a szoba berendezési tárgyainak felsorolásából. Ha először kissé elfogódottan fogadtak is őt, s első kérdéseire ingadozó válaszokat kapott is, később mindinkább fölengednek a háziak, s a közvetlen beszélgetés révén nemcsak megbízható válaszokat kap, hanem első bizonytalan adatait is ellenőrizheti. „Így történt velem is – írja Bakó Elemér – a Bihar megyei Pocsaj községben, hogy erre a kérdésre: »Hol vagyunk mi most?« a gazda azt válaszolta: »Hát csak itt, a szobába.« Az úgynevezett »szoba« részeinek felsorolásakor aztán kiderült, hogy annak van *ajtaja, ablakja, szegelettye, sárka, pallása*, lábunk alatt pedig a *hász föüggye*. (Tehát nem a *szoba föüggye*.) Később arra is figyelmes lettem, hogy a gazdasszony, mikor kis unokájával kiüzent a pitvarban foglalatoskodó menyecskeleányának, ezt mondta: *Erigy, kicsim, mom meg idesanyádnak, jöjjik be ek kicsit ide a házba!* Ekkor már világosan láttam, hogy az egyszerű falusi szoba csak az én tiszteletemre kapta díszes, úri nevét, mert különben *ház-nak* mondják. S rögtön ki is igazítottam füzetemben a téves felvilágosítás alapján bejegyzett *szoba* adatot.”¹⁷

A gyűjtő a kérdés során akkor jár el helyesen, ha az adatközlő előtt nem mondja ki a tárgy vagy a jelenség nevét, hanem úgy irányítja a beszélgetést, hogy az adatközlőtől hallja először a helyi tájnyelvi elnevezést. Ha ugyanis a gyűjtő kimondja a szó köznyelvi alakját, könnyen megtörténhet, hogy az adatközlő nem használja válaszában a nyelvjárási alakot. Erre már akkor kell a gyűjtőnek gondolnia, amikor kérdéseit megfogalmazza, hogy ezek félreérthetetlenül, világosan a

tárgyakra, jelenségekre, munkamozzanatokra vonatkozzanak, oly módon, hogy az adatközlő csak a várt szóval felelhessen rájuk. Az adatközlő természetesen figyelmeztetnünk kell, hogy csak a tájnyelvi alakot használja, ne pedig a köznyelvit.

A további munka folyamán arra is ügyeljen a gyűjtő, hogy az adatközlőt ne zaklassa munkájában, mással való beszélgetésében, házirendjében, nehogy együttműködésük terhes legyen. Ha az adatközlőnek pillanatnyilag nem volna ideje, a gyűjtő keressen magának más elfoglaltságot; ilyen hézagöltő munka lehet rajzok, fényképek készítése, falujárás, nézelődés a határban, a piactéren, a temetőben, a néptanács előtt vagy dokumentálódás a történeti írásos anyagban stb.

Általában minden gyűjtő előbb vagy utóbb arra a tapasztalatra jut, hogy csak a hosszabb ideig tartó, minden részletre kiterjedő, alapos gyűjtőmunka hozhat tudományos szempontból is elfogadható és megbízható eredményt. Ennek folyamán és célja érdekében – bármiben kiváló adatközlőre akadt volna – okvetlenül több személyt is meg kell kérdeznie. S még egy ajánlás: tapasztalat szerint közvetlenség, nyíltszívűség, megértés, alkalmazkodóképesség és kitartás nélkül senki sem végezhet eredményes gyűjtőmunkát.

Az adatközlőnek helybeli születésűnek s ezek között is olyanoknak kell lennie, aki egész életén át vagy élete java részében falujában lakott. Sokat utazgató embereknek, vállalkozó munkásoknak, Amerikát vagy más külföldet járt személyeknek a gyűjtőmunkába való bevonása érdekes összehasonlításra adhat ugyan alkalmat, de az ilyeneket semmi esetre sem tarthatjuk az illető falu vagy vidék népi műveltsége, még kevésbé tájnyelve illetékes forrásainak. A gyűjtőmunka folyamán lehetőleg olyanokhoz forduljunk, akik magasabb iskolát nem végeztek, s műveltségük legnagyobb részét az élő szájhagyomány elemeiből tevődik össze. Ha pedig iskolázott helybeli adatközlővel van dolgunk, figyelmeztessük, hogy kérdéseinkre adott válaszaiban csak a helyi viszonyokra jellemző vonásokról szóljon, és szóhasználata is a helyi nyelvjárásra jellemző legyen, vagyis minden fogalomnak a tájnyelvi alakját használja, ne az irodalmi vagy a köznyelvit.

Életkor szempontjából legmegfelelőbbnek bizonyulnak a középkorúnál valamivel idősebb, de még nem egészen öreg – tehát 50–70 év közötti – emberek. Ezek pontosan ismerik az előttük járó nemzedék szokásait, életmódját, nyelvi és más tulajdonságait, viszont még annyira benne gyökereznek a falu életében, hogy segítségükkel pontos és részletes képet kaphatunk a kutatási téma különböző jelenlegi viszonyairól is. E helyütt fontos szempont az is, hogy e nemzedék tagjai még jól emlékeznek a régi eseményekre, viszonyokra, emberekre, művelődési, életformabeli jelenségekre. A náluk öregebbek emlékezőtehetsége gyakran elgyengül, másrészt pedig az aggkorral járó testi-lelki fáradtság lehetetlenné teszi az öregeknek a gyűjtésben való felhasználását.

A gyűjtőnek azonban arról sem szabad elfeledkeznie, hogy a tapasztalat szerint a fiatal adatközlőket is kiválóan alkalmazhatja segítő-társául, különösen az adatok ellenőrzésében, a kétes kérdések tisztázásában.

c) Már fentebb említettük, hogy a gyűjtőnek munkája során, de még előbb is tanulmányoznia kell a kutatás tárgyára vonatkozó szak-

irodalmat, hogy gyűjtéskor kellően tájékozott legyen a tárgykörre vonatkozó ismeretekben. Szükséges tehát, hogy vizsgálódásában a történeti szemléletmódot alkalmazza, hogy az anyag feldolgozásakor a vizsgált néprajzi jelenség alakulását az idők folyamán nyomon követhesse és bemutathassa. Az adatszolgáltatók közléseiből a hagyomány útján átöröklött kultúra (recens anyag) ismerete ugyanis legföljebb 50–80 évre terjed. Ezért kell felhasználnia a korábbi nyomtatott, valamint írott, de eddig nem közölt forrásokat, ha ilyenek vannak és hozzáférhetők. Ebben a vonatkozásban igen bő forrás a kutató számára Szabó T. Attila *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárának*¹⁸ páratlan gazdag adalékanyaga. Jelentőségére a történeti néprajzi kutatásban Gunda Béla mutatott rá: „A Szótörténeti Tár nemcsak »szócikkek« gyűjteménye, hanem gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténeti gyöngyszemek örökéletű foglalata [...]. A munka jelentőségét emeli, hogy a szócikkek nyomán foglalkozások, életformák bontakoznak ki előttünk. Gondoljunk csak a bányásszal, az aratással és aratóval, az árpával és búzával, a barommal, a bivallyal, a bojérral, a cáppal és még sok más egyébvel kapcsolatos szócikkre. Ha tartalmilag és tárgyilag rokon szócikkek anyagát összeötvözzük, akkor a XV–XIX. századi erdélyi népi élet, foglalkozások, jogi szabályok és szellemi törekvések monográfiája tárul elénk.”¹⁹

A nyomtatott és írásos történeti forrásokon kívül a gyűjtő figyelmének ki kell terjednie a régebbi ábrázolásokra (fényképek, rajzok, metszetek stb.) is. Ezek gyakran jó tárgyi bizonyítékok lehetnek az anyaggyűjtésben és kiegészíthetik az adatszolgáltatók közléseit.

A recens néprajzi anyagot írásos (történeti) forrásokból kiegészítő néprajzi kutatásnak – állapítja meg Barabás Jenő – „vannak [...] történeti lehetőségei, sőt, elsősorban erre kell fektetni a hangsúlyt, mert ebben jelentkezik a sajátos néprajzi feladat. Minden tudományág létjogosultsága éppen abban rejlik, hogy a megismerésben tud-e olyat nyújtani, amire más kutatási részleg nem képes [...]. Az ilyen jellegű kutatások súlyát [...] aláhúzza, hogy az alig ismert népi műveltség és néptörténet feltárásában visz előre.”²⁰

A néprajzi kutatásban Györffy István hangsúlyozta először a történeti néprajzi források jelentőségét: úttörője volt a levéltári forrásokon alapuló néprajzi vizsgálódásnak.²¹ Erdélyi vonatkozásban Szabó T. Attila több néprajzi vonatkozású tanulmányában értékesítette az írásos forrásokban rejtekező gazdag történeti anyagot.²²

3. A néprajzi leírás során a gyűjtő nyelvi adatokat is gyűjt, hiszen a tárgyakkal, munkamozzanatokkal, cselekvésekkel mind van nevük, megnevezésük. Mire kell ügyelnie a gyűjtőnek, hogy a nyelvi forma is hű kifejezője legyen a táji sajátosságnak, vagyis az adatközlő nyelvjárásának jellegzetes vonásait tükrözze? Vigyáznunk kell ugyanis a gyűjtés egységes voltára. Erre figyelmeztetett Balassa József már a század elején, amikor ezeket írta: „A néprajz [...] is hasznát veszi a népi nyelv ismeretének, mert hisz nyelvében tükröződik legjobban a nép gondolkodásmódja, beszédében, meséiben tárja föl a nép egész lelki világát. Herman Ottónak a magyar halászatról és ősfoglalkozásokról írt munkái bizonyítják legjobban, mily eredményhez juthat a kutató, ha a népies foglalkozásokat a nép nyelvével együtt tanulmányozza.”²³

A Csúry-tanítvány Végh József pedig, akinek sokat köszönhetünk a népi foglalkozásokra vonatkozó néprajzi és szakszókincs-gyűjtés útmutatóinak összeállításáért, a két tudomány termékenyítő kölcsönhatásáról így ír: „Nem lehet jó a gyűjtés néprajzi szempontból sem, ha teljesen figyelmen kívül hagyja a nyelvészet minimális követelményeit. Viszont a szókincs-gyűjtés nyelvészeti szempontból is használhatóbb, ha a tárgyak és eljárások, a munkamenetek szakszerű leírását is adja a gyűjtő. [...] A néprajzi szempont alkalmazása gazdagodást ígér még a nyelvész számára is. Minél több részletkérdés, minél több fogalom iránt érdeklődünk, a munkamenet minél részletesebb leírására törekszünk ugyanis, annál több elnevezés, név, cselekvést jelölő szó kerül be a gyűjtőfüzetbe és ez nyelvészeti szempontból nyereséget jelent.”²⁴

S végül lássuk, hogyan nyilatkozik erről a kérdéstről a néprajzos K. Kovács László: „A dolognak nemcsak részei vannak, hanem nevei is, és a részeknek külön is van nevük. A gyűjtés teljes értékűvé csak a tárgyak nevének, vagyis a hozzátartozandó szókincsnek a begyűjtése által válik. Az összehasonlító néprajztudomány egy lépést sem tud tenni a szókincs nélkül! A tárgyak neve nagyon sok esetben utal a tárgy származására, a részek neve pedig a tárgy fejlődésére. Ha a részek neveit megvizsgáljuk, sok esetben egyazon tárgy részeinek a neveit különböző eredetűnek találjuk. Tárgymorfológiai és tipológiai vizsgálatokkal meg tudunk a tárgy fejlődésében különböztetni bizonyos rétegződéseket, fokozatokat; a szókincs van hivatva azután arra is, hogy megállapításunk helyes vagy helytelen voltát igazolja. Gyűjtsük tehát a legnagyobb gonddal a tárgyak neveit s a részek neveit, egyszóval a tárgyhoz tapadó szókincset. Lehetőleg kiejtés szerint (fonetikusán) írjuk le a neveket.”²⁵

A néprajzi gyűjtőnek nem kell tüzetesen ismernie a nyelvjárás-kutatás fonetikai követelményeit, vagyis hogy leírásában és a szakszókincs jelölésében a vizsgált vidék vagy falu nyelvjárására jellemző minden finom hangtani sajátyságot feltüntessen, de azért ő sem tekinthet el bizonyos kívánalmaktól, melyeket a közlés hitelessége megkövetel, és a néprajzkutatók egyaránt hangsúlyoznak. Épp ezért a következőkben felhívjuk a gyűjtő figyelmét néhány olyan nyelvi jelenségre, melyre gyűjtéskor ügyelnie kell.

A gyűjtőnek minden nyelvi adatot, bárminek a nevét jelöli vagy bármilyen cselekvést fejez ki, úgy kell följegyeznie és kéziratában aláhúzással jelölnie, ahogyan hallotta, s lehetőleg olyan összefüggő közléseket is rögzítenie kell, amelyeket az adatközlő magyarázatként hozzájuk fűz. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a gyűjtő az egész leírást tájnyelvi formában közölje, mert ez még a nyelvésznek is fáradságos munka. Viszont a legszükségesebb nyelvészeti követelményeknek is eleget téve, ajánlatos, hogy a gyűjtés megkezdése előtt – ha a falu vagy a vidék nyelvjárása nem anyanyelve, amelyben felnőtt – tájékozik²⁶ a nyelvjárásra jellemző legfontosabb nyelvi jellegzetességekről, vagyis azokról a különbségekről, amelyek eltérnek a köznyelvi kiejtéstől.

Mindenekelőtt tudnia kell azt, hogy a magán- és mássalhangzók hosszúsága a nyelvjárásokban a köznyelvtől különbözik, ezért ezt az eltérést jelölnie kell. Tisztában kell lennie azzal is, hogy az *e* hang ej-

tésében a hazai nyelvjárások közt különbség van, mert Kalotaszegen és a székely nyelvjárások nagy részében zárt *e-t* (*ë*) ejtenek, vagyis pl. az *ember, lélek, tettem, vettem, gyermek, egyetlen, sebes* stb. szókban az *e-t* így ejtik: *embër, lélék, tèttem, vèttem, ëgyeték, sebës* stb. Ugyanakkor a székely nyelvjárások közt az udvarhelyszékiben az *ë* helyett *ö-t* ejtenek (*ö-zés*): *embör, lélök, töttem, vöttem, ögyetök, sebös* stb., a háromszéki nyelvjárásban pedig az *e-nél* nyíltabb *e-t* (*ä*) ejtenek: *tä, lä, dä, näm, hanäm* stb. A székely nyelvjáróterület keleti részein hallani ilyen ejtést: *tehen, keves, kerek* (kerék), *nehez* stb. Ugyancsak székely tájnyelvi sajátosság az *á* hangú szótag után következő hang *o* színezete: *lábo, háto* stb.

Kalotaszegen és tőle északra egyes helyeken (pl. Lápos-völgy) az *é* helyett bizonyos hangtani helyzetben *í-t* ejtenek (*í-zés*), így mondják: *nízem* (nézem), *ides* (édes), *beszil* (beszél), *bika* (béka), *vika* (véka) stb. A Szamosháton nagyon gyakori hangtani jelenség a mássalhangzó-ike-rítődés, tehát így mondják: *magossann, sebessenn, pirossat, járkállok, kaszállók, véllem* stb.

Erdély középső részén, a mezőségi nyelvjáróterületen a néprajzi kutatónak meg kell hogy üsse a fülét az erre a területre jellemző *a-zó* ejtémód. Az *a-zás* nyugatról kelet felé erősödik: a terület nyugati részén még szórványos, közepén csak hangsúlytalan helyzetben van meg: *okas* (okos), *orvas* (orvos), *malam* (malom), *botat* (botot), keleten pedig már hangsúlyos helyzetben is gyakori: *akas* (okos), *batat* (botot), *bagár* (bogár), *szaba* (szoba), *dahán* (dohány) stb. Alaktani vonatkozásban a hosszabb *megyen* vagy *menyen, teszen, viszen* stb. alakok majdnem az egész területre jellemzők.

Kalotaszegen használatos még az elbeszélő múlt: *jövék, menék, hozza, vive* stb. és az összetett múlt is: *járt vala, jött volt* stb. Ez utóbbi alaktani jelenség jellemző a székely nyelvjárásokra is. Ehhez csatlakozik még a családi helyhatározó ragok: *-nit* (*Sándornit*: Sándoréknál), *-nul* (*Sándornul*: Sándoréktól) és *-ni* (*Sándorni*: Sándorékhoz vagy Sándoréknál) gyakori használata.

A gyűjtő az érintett nyelvjárási sajátosságokon kívül még számos más tájnyelvi jelenséggel találkozhat. Ilyenek mindenekelőtt a tájszók, amelyek a köznyelv szavaitól vagy alakjukban (alak szerinti tájszók) vagy jelentésükben (jelentés szerinti tájszók) térnek el. Lényeges az, hogy a gyűjtő mindenütt a tájnyelvi alakot és jelentést rögzítse, ne pedig saját szóhasználatával éljen.

A tárgyat, jelenséget jelölő tájnyelvi szó jelentése a lejegyzett szövegkörnyezetből vagy pedig a gyűjtő világos és pontos értelmezéséből kell hogy megvilágosodjék. Az első kíváncsi érdekében a gyűjtő lehetőleg minden szóhoz, cselekvéshez – különösen ha a szakszókincs összeállítása is célja – ún. példamondatot is jegyezzen le (az eszközök részneveihez nem szükséges). A példamondatokat ne maga szerkessze emlékezetből, hanem az adatközlővel való beszélgetés során lesse el; az ilyenek lejegyzése nem nehéz. Arra viszont vigyázzon, hogy a példamondatokból a szó jelentését valóban meg lehessen állapítani, a szó jelentésére nézve ugyanis semmit sem mondanak az ilyen típusú mondatok: *Tedd ide a tilót! Hol van a guzsaj?* stb. Nyelvészeti szempontból

vigyázzon a gyűjtő arra is, hogy a népi szakszókat, kifejezéseket ne alakítsa át és ne keverje össze a néprajzi szakkifejezésekkel.

Külön kell szólnunk röviden azon hangkapcsolatok jelöléséről, amelyek a hangok egymásrahatásából (a mássalhangzók részleges és teljes hasonulása: *adram*, *különb*, *kezde*, *néztük* stb. és összeolvadása: *költés*, *játszik*, *adjon* stb.) keletkeztek. Ezekre vonatkozólag tudnunk kell, hogy a köznyelvben is meglévő hangtani jelenségeket a helyesírási szabályok szerint írjuk, tehát a hangok egymásrahatásából keletkező jelenségeket nem jelöljük.²⁷ A *j* hang jelölésére viszont csak abban az esetben használjuk az *ly* és *lj* betűkapcsolatot, ha *l+j* ejtést hallunk (ez a hazai nyelvjárásokban nagyon ritkán fordul elő), különben mindig *j*-vel jelöljük, tehát így: *guzsaj*, *tavaj*, *gerebje* stb.

A nyelvjárások hangtani és alaktani jelenségeinek csak egyikét-másikát feltüntető vázaltszerű áttekintésünkkel a néprajzi gyűjtő figyelmét a feljegyzéskor érvényesítendő nyelvészeti szempontokra kívántuk felhívni. A nyelvész-gyűjtő, aki fonetikai képzésben részesült, a feljegyzés során sokkal több nyelvi (hang-, alak- és mondattani) részletjelenséget figyel meg és rögzít, majd a nyelvtudományban alkalmazott módszerek segítségével rendszerezi és dolgozza fel. Ebből a szempontból is mintául vehető Péntek János említett munkája.

4. A két tudományszak: a néprajz és a nyelvtudomány területén végzett vizsgálódások eredményeinek összekapcsolásából mindkét tudományszak igen gyümölcsöző megállapításokra juthat. Csak néhány példával kívánom ezt szemléltetni.

A népi öltözetben több helyen (Kalotaszeg, Torockó, Mezőség, Székelyföld) az egyik szoknyafélét *fersing*nek nevezik. A szó összetételből alakult, melynek utótagja (*ing*) világosan felismerhető és arra utal, hogy a most szoknyaként viselt ruhadarab valamikor egyfajta *ing* lehetett. Szabó T. Attilának e szóra vonatkozó szótörténeti vizsgálódásai alapján fény derült arra, hogy az összetett szó előtagja (*fers*) az *l:r* hangcserével alakult *felső*: *ferső* szó volt, melyből hangvesztés folytán lett a *fers(ő)ing* és ennek alakváltozatai: *fërsing*, *fërsing* (Kalotaszeg), *fëssing*, *fëssing*, *försing* (Székelyföld). A szótörténeti adalékokból azonban nemcsak arra derül fény, hogy ez a ruhadarab a XVIII. század közepéig végéig egyfajta 'ing' (*felső*-, illetve *fersőing*) volt, s a divat változásával lett belőle a ma is viselt szoknyafajta: „A *felsőing* és a *fersőing* forma – írja Szabó T. Attila – a XVIII. század közepi teljes elavulása, illetőleg vele párhuzamosan a *fersing* alaknak Erdélyben való rohamos terjedése azzal az érdekes nyelvi következménnyel járt, hogy a *fersing* szó összetett volta a beszélő nyelvközösség tudatában teljesen elhomályosodott. Minthogy pedig ezzel a hangtani változással egyidejűleg maga a *fersing* jelölte öltözetdarab viselet jellegében is olyanféle változás állhatott be, hogy az eredetileg a keblet is beborító ingféle öltözékszerűségnek csak derékon aloli szoknyaszerű részét kezdték *fersing*nek nevezgetni, a derékon felüli, lassanként elkülönülő, önállósult öltözékrész jelölésére más név (*ingváll?*, *rékli?* vagy egyéb) fejlődhetett ki.” Az *alsó fersing* elnevezés feltűnése a történeti nyelvi adalékok közt arra a következtetésre készíti Szabó T. Attilát, hogy „az *alsó fersing* szó szerkezet csak akkor keletkezhetett, amikor a *fersing* csak az alsó testet borító öltözékrész vagy talán még inkább, amikor a kettős: a felső

szoknya (*fersing*) alatt egy alsó szoknya (*alsó fersing*) viselése is divattá vált, és így az alul viselt szoknya a jelölésére használt *alsó fersing* szó szerkezet tanúsága szerint az új 'szoknya, rokolya' jelentésű *fersing* szónak már elveszhetett az erdélyi régiségbeli nyelvközösség tagjaiban a *felső* (>*fërső~fërső*) melléknévvel való etimológiai kapcsolatának tudata, s így a *fersing* szó a nyelvközösség tagjaira az egységes szó benyomását tette. [...] Még inkább a *fersing* etimológiája és eredeti jelentése tudatának teljes elhalványulására mutat a fennebb, 1800-ból Désről idézett felső *fersing* adat.”

A gazdag szótörténeti adalékok birtokában sikerült Szabó T. Attilának a *fersing* szóalak kapcsolatát a *felimeg* (*feling*) szóval is kimutatni, valamint az öltözékdarabnak a történeti viseletkutatás szempontjából igen értékes vonásaira: jellegére, anyagára, színére, készítmódjára nézve tájékoztatást nyújtani, és – először a nyelv tudományban – a viseletdarab alakváltozatainak időbeli előfordulásait az erdélyi régiségben térképvázlaton, tehát földrajzi vonatkozásban szemléltetni.²⁸

A helynévvizsgálat köréből szintén fölös számú példát idézhetnénk arra nézve, hogy a nyelvi adalék hogyan segíti a kutatót a helynevek értelmezésében, és megfordítva: a helyismeret birtokában hogyan világosodhat meg a sokszor értelmetlennek tűnő helynév.²⁹ Ilyen vonatkozásban a két tudomány közti szoros kapcsolatból eredő gyümölcsöző megoldások igen gazdag tárháza Szabó T. Attila helynévgyűjtő- és feldolgozó munkássága.³⁰

A névadás (család-, kereszt- és ragadványnevek) vizsgálata pedig nemcsak e fogalomkörrel kapcsolatos szokásokkal és hagyományos névadási formákkal ismertet meg, hanem a néplélek számos sajátos vonásának indítékait is feltárja.³¹

*

Hangsúlyozni kívánjuk és hisszük, hogy a fentiek alapján a népelet és a népi kultúra vizsgálatával foglalkozó kutató előtt a néprajztudománynak, valamint az anyagi élet formáinak nyelvi vetületét vizsgáló nyelv tudománynak olyan összefüggései tárulnak fel, amelyek nélkül a tudományosan megalapozott népismeret nem képzelhető el. Arra kell tehát törekednünk, hogy ezt az ismeretet a nép hagyományos műveltsége: nyelve, költészete, zenéje, szokásai, díszítőművészete, háza és berendezése, öltözte, társadalmi magatartása, jogszokása, erkölcsisége, vágya, cselekedete stb., egyszóval hagyományos kultúrájának teljessége révén érijük el.

A mai néprajzi gondolkodás szerint sem a fenti megnyilatkozásoknak, sem ezek összességének, azaz a nép hagyományos műveltségének kutatása nem önmagukért történik. Történhetik ugyan önmagukért is, de ilyenkor a munka irányítása a nyelv-, irodalom-, zene-, művészet-, építészet-tudomány stb. érdeke. Ezért foglalkoznak a nyelvészek az élő nyelvjárásokkal, a folkloristák a népköltéssel, a tánckutatók a néptáncokkal, a szociológusok a faluközösség társadalmi kérdéseivel stb. Vannak természetesen a néprajztudományban is szakemberei a népnyelvnek, a népköltészetnek, népszokásoknak s egyéb megnyilvánulási formáknak, de a megismerés végső célja mindezekben – ha nem is a kutató egyén, hanem a személytelen tudomány számára – nem külön

a nyelv, a zene, a költészet, az anyagi világ önmagában, önmagáért, hanem a mindezeket éltető nép mint hagyományos közösség, és e hagyományos közösség kultúrája.

JEGYZETEK

A jegyzetekben használt rövidítések feloldása: EM = Erdélyi Múzeum (folyóirat); Ethn. = Ethnographia (folyóirat); KelemenEml. = *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Bukarest–Kolozsvár 1957; MNyTK = A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai; Műv. = Művelődés (folyóirat); MűvHagy. = Műveltség és Hagomány; ND. = Népismereti Dolgozatok; NépÉrt. = Néprajzi Értesítő (folyóirat); NNy. = Szabó T. Attila: *Nép és nyelv*. Válogatott tanulmányok, cikkek, IV. Buk. 1980; NyÍrK. = Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények (folyóirat); StUBB. = Studia Universitatis Babeş–Bolyai (folyóirat); SzE. = Szabó T. Attila: *A szó és az ember*. Válogatott tanulmányok, cikkek, II. Buk. 1971.

¹ Kóváry László: *A kalotaszegi magyar nép Erdélyben*. Magyarország és Erdély képekben I(1853). 135–137. *Toroczkó és toroczkói nép*. Uo. III(1854). 136–138. *A magyar családi és közéleti viseletek és szokások a nemzeti fejedelmek korából*. Pest 1861. 21 kk.; Szilágyi Sándor: *A székelyek*. Magyarország és Erdély képekben IV(1854). 100–104.

² *A Székelyföld leírása*, II. 148. L. még Kós Károly: *Orbán Balázs, a néprajzkutató*. KelemenEml. 445. 53. jegyz.

³ *Kalotaszeg magyar népe*. Bp. 1892. *Torda, Aranyosszék, Toroczkó magyar (székely) népe*. Bp. 1893.

⁴ Nagyszámú tanulmányaik mellett R. Meringer több nyelvészrel, köztük a romanista W. M. Lübkével 1909-ben külön folyóiratot indított *Wörter und Sachen* címmel.

⁵ R. Meringer ezt így fejezte ki: „Die Sachwissenschaften, von denen der Sprachforscher für seine Zwecke zunächst am meisten lernen kann, sind Volkskunde und Völkerkunde.” (Az anyagi élettel foglalkozó tudományok közül a néprajz és az etnológia azok, amelyektől a nyelv kutatója céljai elérésére a legtöbbet tanulhat.) *Germanisch-romanische Monatsschrift* I(1909). 597.

⁶ E szemléletmód érvényesült az 1941–1943 között a kolozsvári egyetem magyar nyelvészeti és finnugor összehasonlító tanszékeinek kiadásában megjelentetett *Nép és Nyelv* című folyóirat (szerk. Mészöly Gedeon) dolgozatainak nagy részében. Az 1957 óta az Acta Universitatis Szegediensis, Sectio ethnographica et linguistica sorozatban megjelenő *Néprajz és Nyelvtudomány* című folyóirat elnevezésében nemcsak a két tudomány közti szoros kapcsolatokra utal, hanem a néprajzi és nyelvészeti kérdések megoldásában egymást segítő együttműködésre is. Vö. *Néprajz és Nyelvtudomány*. A szerkesztők: Bálint Sándor, Mészöly Gedeon és Nyíri Antal. Bevezető sorok: I(1957). 5. L. még Péntek János: *A néprajzi leírás néhány kérdése a népi foglalkozások szókincsének vizsgálatában*. StUBB. Series Philologia I(1971). 68–69.

⁷ Csűry Bálint a debreceni tudományegyetemen a 30-as években alapította meg a Magyar Néprajzkutató Intézetet és indította meg ennek évkönyvét, a *Magyar Néprajzkutató*, azzal a céllal, hogy a magyar nyelvjárások rendszeres és tervszerű kutatását megkezdje. Kiindulásul jelenség-monográfiák elkészítését jelölte meg, és tanítványainak azt a feladatot tűzte ki államvizsgái, majd doktori értekezések tárgyául, hogy egy-egy népi foglalkozási ág munkamenetének, eszközeinek, a feldolgozással kapcsolatos szokások megfigyelésével és leírásával együtt a nyelvtudomány megkövetelte pontos fonetikai lejegyzéssel állítsák össze a foglalkozások szakszókincsét. E követelmény értelmében az intézet tagjainak dolgozatai, doktori értekezései a néprajz- és nyelvtudománynak egyaránt adalékokat nyújtottak a népi életforma és a tájnyelvi szókincs feltárása és minél alaposabb megismerése szempontjából. Az intézet kiadványai közt ilyen jelenség-monográfiák voltak: Pető József: *A debreceni tímárok céh- és mesterségiszavai*. Debrecen 1938; Nagy Jenő: *A népi kendermunka műszókincse Magyarvalkón (Kalotaszeg)*. Uo. 1938; Bolla József: *A népi konyhamesterség műszókincse Felsőgörzsönyben*. Uo. 1939; Balassa István: *A debreceni civis földművelésének munkamenete és műszó-*

kincse. Uo. 1940; Vámosi, Nándor: *A debreceni csizmadiák céh- és „műszavai*. Uo. 1942; Imre Samu: *A kolozsvári fazekasság műszókincse*., Kv. 1942.

⁸ A nyelvészek idevágó munkái közül a következőket említjük meg: Márton Gyula: *A zilahi fazekasmesterség szakszókincse = A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem* (1945–1955). Kv. 1956. 393–444; Gálffy Mózes: *Szalmakalapkészítés a kalotaszegi Jákótelkén*. EM. XLIX(1944). 184–191; Csák László: *A paprikatermelés munkamenete és műszókincse Békényen*. NyIrK. II(1958). 157–169; Vöő István: *A rákláb és névváltozatai*. Uo. VI(1962). 315–323. *Korsó-elnevezések az RNK-beli fazekasság magyar, szakszókincseiben*.. Uo. VIII(1964). 93–96. *A fazekaskorong és alkatrészei*. Uo. IX(1965). 107–123; Péntek János: *A körösfői népi hímzés szókincse*. Uo. IX(1965). 179–192; Szabó T. Attila: *A festékes és erdélyi társai = SzE*. 101–115. *Még néhány szó a festékes és társai erdélyi életéhez*. Uo. 116–121. *A felimeg és a fersing és rokonságuk*. Uo. 203–229. *A „győri bokály”, a „győri kancsó” és a „győri pohár” erdélyi elterjedéséhez = NNy*. 319–324. *Bokálykályha és bokálykemence*. Uo. 350–351; Bura László: *A szatmári szitakötők szakszókincse*. NyIrK. XV(1971). 123–131; Péntek János: *A hímzés és a hímzett ruhadarabok néhány szemiotikai funkciója Kalotaszegen*. Uo. XIX(1975). 59–64. *A kalotaszegi népi hímzés és szókincse*. Buk. 1979.

⁹ Kós Károly–Szentimrei Judit–Nagy Jenő: *Kászoni székely népművészet*. Buk. 1972. *Szilágysági magyar népművészet*. Uo. 1974. *Kis-Küküllő vidéki magyar népművészet*. Uo. 1978. *Moldvai csángó népművészet*. Uo. 1981; Faragó József–Nagy Jenő–Vámszer Géza: *Kalotaszegi magyar népviselet*. Uo. 1977; Cs. Gergely Gizella–Haáz Sándor: *Udvarhelyi varrottások*. Uo. 1976; Sinkó Katalin: *Kalotaszegi nagyrásos*. Uo. 1980; Szentimrei Judit: *Széki iratosok*. Uo. 1982; a Népismereti Dolgozatokban és másutt (Aluta, Művelődés, a Népi Alkotások és Művészeti Tömegmozgalom megyei kiadványaiban) megjelent tanulmányok, dolgozatok, gyűjteményes kötetek szerzői és az önálló tanulmánykötetek és monográfiák írói: Horváth István: *Magyarózi toronyalja*. Kv. 1971; Kós Károly: *A kalotaszegi muszuj*. MűvHagy. VI(1964). 153–181. *A vargyasi festett bútor*. Kv. 1972. *Népelet és néphagyomány*. Buk. 1972. *Tájak, falvak, hagyományok*. Uo. 1976. *Eszköz, munka, néphagyomány*. Uo. 1979; Vámszer Géza: *Életforma és anyagi műveltség*. Uo. 1977; Gazda Klára: *Gyermekvilág Esztelneken*. Uo. 1980; Gazda József: *Így tudom, így mondom*. Uo. 1980; Nagy Jenő: *Kalotaszegi magyar népi öltözet*. [Buk. 1958]. *Torockói magyar népi öltözet*. [Buk. 1958]; Tarisznyás Márton: *Gyergyó történeti néprajza*. Uo. 1982.

¹⁰ E szoros kapcsolatra hívja fel a nyelvjárások kutatóinak figyelmét Csúry Bálint, amikor így ír: „A népnyelv és a néprajz közt [...] rendkívül szoros kapcsolat van. A nép szó- és szóláskincse ezer meg ezer szállal kapcsolódik a népelet különböző megnyilvánulásaihoz. Alapos népnyelvi szótár elképzelhetetlen néprajzi háttér nélkül. S így a gondos népnyelvi gyűjtés egyúttal a néprajznak is hasznos adalékokat szolgáltat és viszont.” *A népnyelvi búvárlat módszere*. Bp. 1936. 16.

¹¹ A néprajzkutatók részéről szintén elhangzott a nyelvi vonatkozások feldeírítésének fontossága. „A néprajzi gyűjtés – írja K. Kovács László – [...] elengedhetetlenül fontosnak tartja, hogy a tárgyakat nevükkel együtt, a népi szellemi hagyományt teljes formakincsével együtt gyűjteni. *Szó és tárgy!* e nélkül félmunkát végez a néprajzi gyűjtő.” (NéprÉrt. XXXIX(1939). 393.) Palotay Gertrúd, a magyar népviseletek egyik legkiválóbb kutatója pedig így írt a két tudomány szoros együttműködésére vonatkozó kívánságáról: „Igen sok. a tárgy és elnevezés kapcsolatának tisztázását célzó, nyelvész és néprajzos összefogását igénylő, a Wörter und Sachen-irányzat munkamódját kívánó feladat áll még előttünk. E feladatok elvégzésére nemcsak a magunk portáján világosodnék meg sok minden, hanem a szomszédnépek, nemzetiségek ruházattörténeti problémáinak jelentékeny része is tisztázódnék.” *A magyar népviselet kutatása = A Magyar Népkutatás Kézikönyve*, II. 6. sz. Bp. 1948. 6. l. még Cs. Sebestyén Károly: *A népnyelvgyűjtők és a magyar néprajz*. Ethn. LXIV(1953). 345–348. – A hazai magyar néprajzkutatók is fokozott figyelmet fordítottak és fordítanak a néprajzi leírásokban előforduló tájszók pontos följegyzésére és arra törekednek, hogy a népművészeti monográfiákban a feldolgozott tárgykörök szakszókincsét a kötetekhez csatolt szó jegyzékekben (így pl. a szilágysági és a moldvai csángó népművészeti monográfiában) foglalják össze.

¹² *A kalotaszegi népi hímzés és szókincse*. Buk. 1979.

¹³ Erre vonatkozólag l. Szendrey Zsigmond: *A néphagyományok gyűjtésének*

módszere. Bp. 1920; K. Kovács László: *A néprajzi gyűjtés módszere*. Bp. 1939; Vajda László: *A néprajzi anyaggyűjtés módszere és jelentősége*. Ethn. LXV(1954). 1–19; Molnár István: *Útmutató a néprajzi gyűjtéshez*. Műv. IX(1956). 12. sz. 22–23, X(1957). 1. sz. 33–35, 3. sz. 47–49, 4. sz. 56–58, 11. sz. 63–65. – Itt most nem térünk ki a néprajzi tárgyak gyűjtésére és múzeumi feldolgozására. Az ez-iránt érdeklődők figyelmébe ajánljuk a következő útmutatókat: K. Kovács László: *Néprajzi muzeológia*. A Néprajzi Múzeum Füzetei, 4. Bp. 1939. *Hogyan gyűjtsük a népi gazdálkodás tárgyait?* Bp. 1953; Molnár István: *Tájékoztató a néprajzi tárgyak gyűjtéséhez* = ND. 1976. 56–68; Kós Károly: *Szemponatok a népi tárgyi világ kutatásához*. Műv. XXXIII(1979) 9. sz. 28–29.

¹⁴ A néprajzi tárgykörök szakirodalmára vonatkozóan l. *A magyarság néprajza*, 2–3. kiad. Bp. 1941–1944, az egyes fejezetek végén részletes, tájegységenkénti összeállított könyvészettel. A legújabb (1944–1976) hazai könyvészetre vonatkozólag: l. Kós Károly: *A romániai magyarság néprajzáról – A romániai magyar nemzetiség*. Szerk. Koppándi Sándor. Buk. 1981. 326–330. Továbbá: *A magyar néprajztudomány bibliográfiája*. Szerk. Sándor István. 1850–1870. Bp. 1977; 1945–1954. Uo. 1965; 1955–1960. Uo. 1971.

¹⁵ A tárgyi néprajz egyes tárgyköreinek összegyűjtése céljából a Néprajzi Múzeum az Ethnológiai Adattár részére kérdőíveket állított össze (Gunda Béla és K. Kovács László). Ezek a kérdőívek a szakemberek és az önkéntes gyűjtők közreműködésével egy-egy tárgy vagy tárgycsoport és jelenség megfigyelésére, tanulmányozására nyújtanak útmutatást (pl. pásztor- és lakodalmi szokások, a gazdálkodás különböző módjai, eszközei stb.). A gyűjtőktől nemcsak a tárgyak és jelenségek egyszerű leírását kívánták meg, hanem azok társadalmi és gazdasági, nyelvi vonatkozásainak rögzítését is. Erre vonatkozóan l. még az Ethnológiai Adattár 1. sz. körlevelét.

Igen részletes és jól kidolgozott, témakörök szerint rendezett kérdésanyagot tartalmaznak az *Útmutató Füzetek a Néprajzi Anyaggyűjtéshez* című kiadványsorozat (szerk. Morvay Péter) egyes füzetei: I. Gunda Béla: 1. *A gyűjtőgető gazdálkodás*. 2. *Az elvetett búzától a kenyérig*. Bp. 1939; II. Szendrey Ákos: *Lakodalmi szokások gyűjtése*. Uo. 1956; III. Kovács Ágnes: *Népmese-gyűjtés*. Uo. 1956; IV. Vincze István: *A népi szőlőgazdálkodás*. Uo. 1956; V. Erdélyi Zoltán: *Az erdő néprajza*. Uo. 1959; VI. Morvay Judit: *Népi táplálkozás*. Uo. 1962; VII. Végh József–Papp László–B. Lőrinczy Éva–O. Nagy Gábor: *A nyelvjárási és néprajzi gyűjtés összekapcsolása*. Uo. 1959; Végh József: *Szántás-vetés. A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyaga és szókincse*, 2. Bp. 1964, valamint a társadalmi néprajzi gyűjtők és szakkörök számára összeállított füzetek, mint pl. Csilléry Klára: *Tájékoztató a népi lakásberendezés gyűjtéséhez*. [Bp.] 1952; Fél Edit: *Tájékoztató a népi hímzések gyűjtéséhez*. Uo. 1953; Végh József: *Táj- és népkutatás a középiskolában*. Uo. 1942; Morvay Péter: *útmutató az általános és középiskolában*. Uo. 1942; Morvay Péter: *Útmutató az általános és középiskolai néprajzi szakkörök számára*. Uo. [1953].

¹⁶ A néprajzi rajzra vonatkozóan Kós Károly: *Szemponatok a népi tárgyi világ kutatásához*. Műv. XXXIII(1979) 9. sz. 28–29. és *A rajz szerepe a néprajzkutatásban* = ND. 1981. 17–22.

¹⁷ Bakó Elemér: *A népnyelvi gyűjtés és anyagrendezés módszere*. Debrecen 1943. 20–21.

¹⁸ *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. Anyagát gyűjtötte és szerkesztette Szabó T. Attila. I. kötet: *A–C*. Buk. 1975. II. kötet: *Cs–Elsz*. Uo. 1978. Szerkesztőmunkatársak: Kósa Ferenc, Nagy Jenő, Vámszer Márta, Vigh Károly, Zsemlyei János. III. kötet: *Elt–Felzs*. Uo. 1982. Szerkesztő-munkatársak az előbbieket és B. Gergely Piroska, Zs. Maksay Mária.

¹⁹ Nyr. XCIX(1975). 486–487.

²⁰ *A néprajz és az írásos források*. Ethn. LXXII(1961). 135–146.

²¹ Idevágó alapvető munkája: *A cifraszűr* (Magyar népi hímzések, I.) Bp. 1930, valamint kisebb közleményei közül: *Adalékok a Nagy-kunság régi népéletéhez*. Ethn. XLII(1931). 36. *Adalékok a Nagy-kunság régi pásztoréletéhez*. Uo. 97. *Adalékok a Nagy-kunság régi földműveléséhez*. Uo. 149. *Hunyad megyei látomások és kuruzslások a XVII–XVIII. századból*. Uo. XLVI(1935). 80. *A nagy-kun viselet a XVIII. században*. Uo. XLVIII(1937). 114. 362. *A házak építési regulája 1802-ből*. Uo. XLIX(1938). 238. *Erkölcstörténeti adatok a XVIII. századból*. Uo. 240. Vö. még Tálasi István: *Néprajzi életünk kibontakozása* = *A Magyar Nép-*

kutatás *Kézikönyve*, II. 3. Bp. 1948. 14. idevágó részével. Mészöly Gedeon: *Szótörténet – munkatörténet*. Ethn. LXV(1954). 69–75. A néprajz és a történettudomány kapcsolatáról értekezett újabban Imreh István: *Jegyzetek néprajzról és történelemről* címmel = ND. 1976. 30–35. L. még Nagy Jenő: *Szótörténet – viselettörténet* Műv. XXXII (1979). 10. sz. 27–29.

²² *Nép és nyelv*. Válogatott tanulmányok, cikkek, IV. Buk. 1980.

²³ *A nép nyelvének tanulmányozása*. Bp. 1905. 2.

²⁴ *A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyagának és szókincsének gyűjtése*. MNy. LX(1964). 298.

²⁵ *A néprajzi gyűjtés módszere*. Bp. 1939. 30.

²⁶ Erre vonatkozólag tájékoztatást nyújtanak a következő művek: Horger Antal: *Magyar nyelvjárások*. Bp. 1934; Laziczius Gyula: *A magyar nyelvjárások*. Bp. 1936; Kálmán Béla: *A mai magyar nyelvjárások*. Bp. 1953. *Nyelvjárásaink*. Bp. 1966¹, 1971²; Imre Samu: *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Bp. 1971; Vöö István: *Magyar nyelvjárási szövegek*. Kv. 1970; Hajdú Mihály–Kázmér Miklós: *Magyar nyelvjárási olvasókönyv*. Bp. 1974; Szabó József: *Nyelvjárási szöveggyűjtemény Nagykönyvből*. MNyTK. 163. sz. Bp. 1982.

²⁷ *A népköltési (folklór) alkotások kritikai leadásának szabályzata* (Szerkesztési irányelvek, IV.) Bp. 1974. 93.

²⁸ *A felimeg, a fersing és rokonságuk* = SzE. 326–327, 307.

²⁹ Idevágó tanulmányok: Lőrincze Lajos: *Földrajzi neveink élete*. Bp. 1947.; Balassa Iván: *A néprajztudomány és a földrajznévkutatás újabb eredményei*. A MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei XXX(1978). 175–181.

³⁰ Szabó T. Attila: *Anyanyelvünk életéből*. Válogatott tanulmányok, cikkek, I. Buk. 1970. V. fejezete: *A hely és név*.

³¹ Vö. B. Gergely Piroska: *A kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere*. Buk. 1977, a benne felsorolt részletes könyvészettel.